

A FORRADALOM ELODÁZÁSA

Vajna Ádám: *Egyébként is, mit akarhatott itt az őrgróf?*

A magyar irodalmi nyilvánosságban megfigyelhető újabb tendencia a 2010-es évek eleje óta, amely a közélet alakítását, tematizálását a költészetten keresztül látja elgondolhatónak. Ehhez ugyanúgy kapcsolódik a Kemény István (*Búcsúlevél*) és Térey János (*Magyar közöny*) közti (vers)szóváltás 2011 első felében, mint az *Élet és Irodalom* hasábjain a Bán Zoltán András és Radnóti Sándor 2011. novemberi levélváltása nyomán a közéleti költészetről kialakuló vita, melynek mintegy második fordulójaként értelmezhető két 2012-es könyvveti megjelenés, az *Édes hazám* antológia, valamint Szálinger Balázs *Köztársaság* című kötete, és e két könyv szintén vitázó recepciója. Ezenkívül a közéletiség egyre nagyobb teret nyer az egyes kötetkoncepciókban is, hiszen bár nagyon másfajta lírai beszédmódokat mozgat akár Nemes Z. Márió *Barokk feminája* (2019), akár Vida Kamilla első kötete, a *Konstruktív bizalmatlansági indítvány* (2021), amely a kollektív és a személyes identitás összeegyeztetésének kudarcáról számol be, mégis mindkettőnek a politikum a viszonyítási pontja. E szépirodalmi alkotásokban szintúgy közös a történelem revitalizálása és relativizálása, valamint az a belátás, miszerint az írásbeliség háttérbe szorulásával az irodalom is elvesztette jelentőségét a társadalmi cselekvés és cselekedtetés értelmében. Nem az a kérdés, hogy van-e köze a Magyarországon 2010 óta hatalmon lévő politikai rendszernek a politikai változás igényével fellépő szépiírások ugrásszerű megjelenéséhez – hiszen nyilvánvalóan van –, hanem az, hogy képes lehet-e még úgy hatni egy költői szöveg, hogy annak közéleti relevanciája, diskurzusformáló teljesítménye legyen.

Vajna Ádám mindkét verseskönyvére jellemző, hogy határozottan állást foglal a közéleti költészet relevanciájával kapcsolatban. Ezen túlmenően az *Oda* (2018) és az *Egyébként is, mit akarhatott itt az őrgróf?* között a motivikus kapcsolódások, a Szócs Géza¹ és Szálinger Balázs-hatás, a kortárs norvég líra, valamint a magyar romantikus költészet tematikájával, nyelvszemléletével, illetve műfajaival való intenzív párbeszéd is hasonlóságnak mondható.

¹ A Szócs-inspirációról maga Vajna is beszámol egy interjúban (Vajna Ádám: Óhatatlan, hogy lesz humor a versben. Melhardt Gergő beszélgetése, *Litera*, Utolsó megtekintés: 2023. 02. 05., <https://litera.hu/magazin/interju/vajna-adam-ohatatlan-hogy-lesz-humor-a-versben.html>) és egy esszében (Vajna Ádám: Konkrét esszé Szócs Géza lírájáról, avagy egy költészet ki- és besajátítása, *Forrás*, 2021/5, 135–139.), de Mohácsi Balázs szöveg szinten is tetten éri a Szócs Géza-féle versbeszédet Vajna műveiben (Mohácsi Balázs: Kortárs avantgárd? Búvópatakok és fel-felbukkanó tendenciák a kortárs magyar költészetben, *Studia Litteraria*, 2022/3–4, 39.).

Scolar Kiadó
Budapest, 2022
96 oldal, 1990 Ft

A legkézenfekvőbb motívum az ornitológus alakja, aki a szerző elmondása szerint még a készülő verses regényének is főszereplője lesz, így alighanem a Vajna-könyveket összekötő karakterré válik. Szálinger hatása kimutatható akár a poétikai eljárások szintjén egy-egy elvont társadalmi fogalom megszemélyesítésében, a történelmi alakok megelevenítésében (ami Vajnánál az őrgróf, az Szálinger új, *Koncentráció* című kötetében Mikes Kelemen), továbbá akár olyan „versszervező ötletek” szintjén, mint egy gyerektábor élményének megverselése (Szálinger 2018-as 361° című kötetében: *Illattábor Pogányváron*; Vajna új kötetében: *egy nyári élményem*). Persze a romantikával való párbeszéd szintén tovább erősíti a Szálinger–Vajna hatáskapcsolatot, még akkor is, ha a 19. századi költészet hagyománya nagyon máshogy jelenik meg Vajna két kötetében. Míg az *Oda* bonyolult utalásrendszerének egyik rétege az Arany János-hagyományra épül² és a forradalmi szerep elutasítását vonzza magával, addig az *Őrgrófból* rendre Petőfi-sorok hallhatók ki. További különbség, hogy amíg az első kötet tagolatlan egység volt, addig az új kötetben négy ciklus is található (*magyar jakobinus*; *juhász százáron*; *óda*; *a költő epilógusa*). Az *Őrgróf* határozottabb strukturaltsága kifejezetten jól áll a Vajna-féle versnyelvnek, mert a ciklusok biztosítják az egyes darabok közti koherenciát, miközben a verstémák változatossága megmarad. Ráadásul kifejezetten invenciózus vállalásnak tartom, hogy van egy belső ciklus is a könyvben. Bár a tartalomjegyzék nem jelöli elkülönítve ezeket a szövegeket, így ezt nem egy ötödik szakasznak gondolom, hanem olyan, poétikailag az utolsó, negyedik ciklushoz tartozó versfüzérnek, melynek a darabjai az első három egységen belül vannak elszórva. E versek elején és végén egy-egy vízszintes vonal található, a szövegek működési sémája pedig eléggé eltér a kötet többi darabjától. Talán szerencsésebb lett volna elhagyni a vonalakat és nagyobb bizalommal fordulni az olvasóhoz vagy valamilyen találatosabb, kifejezőbb grafikus jelzést találni a belső ciklus jelöléséhez, mert a differenciáláson kívül nem igazán lehet más jelentőséget tulajdonítani a vonalnak. E belső ciklus szövegeire jellemző, hogy köz- és magánéleti jelenségek egyaránt felbukkannak bennük (s ebből adódóan talán épp e kategóriák szétválasztásának problematikuságára mutatnak rá), illetve, hogy kulturálisan sokszínű utalásrendszert mozgatnak, melyek félreérthetetlen valóságvonatkozással bírnak; találhatók itt ellenzéki rapperek, hard rock CD-k és egy Rammstein-refrén is.³ Ezen eljárásokban mintha az aktualizálás kifigurázását érhetnének tetten, hiszen azok vagy sztereotípiák („egy ismerősöd / naponta posztol valamit róla”), vagy szubkulturális utalások képében jönnek elő, és nem használják ki az egyes szám második személyű beszédmód meg- és felszólításra, közösségteremtésre is alkalmas potenciálját. Ehhez szorosan hozzátartozik, hogy minden versben található valamilyen funkció nélkülű beszédaktus (például egy szükségtelen bocsánatkérés vagy egy külföldön elhangzó magyar szó) vagy a versírás tényének öncélú közlése. Mindkét opció nagyon plasztikusan megjelenik a *ne haragudj, nem írtam fel, milyen határidőt is beszélünk meg?* című szövegben, ahol a címbeli „ne haragudj” kifejezés nem annyira a megszokott, bocsánatkérő funkcióját tölti be, mint inkább a megszólításét; továbbá a vers végén a lírai én arról álmodik, hogy a kimondott szavaknak és a költészetnek újra van jelentősége, ereje: „az előbb azt álmodtad, / hogy megírtad a verset, / ami miatt végre letartóztattak”. Vagyis a szöveg, illetve *en bloc* a negyedik ciklus és az ahhoz tartozó, a kötetben szétszórt művek az érvényes, közös, cselekedtetni képes közéleti versnyelv ígéretéről való lemondásként és a forradalom elodázásaként értelmezhető. Innen válik érthetővé az is, hogy az *Őrgróf*

² Vö. Smid Róbert: Termelési versek – Vajna Ádám kötetéről, *Pannon Tükör*, 2018/5, 100–102.

³ Azért is lehet előremutató a zenei idézetek vizsgálata, mert azokban felszínre tör a közös kulturális tudás hiánytapasztalata. Márpedig Molnár Gábor Tamás arra emlékeztet épp Petőfi forradalmi versei kapcsán, hogy azok akkor tudták beteljesíteni forradalmi potenciáljukat, amikor elrugaszkodtak a papírtól és szavalként hangzottak el. Vö. Molnár Gábor Tamás: Hajótörés olvasóval, in: Bónus Tibor – Lőrincz Csongor – Szirák Péter (szerk.): *A forradalom ígérete? Történelmi és nyelvi események kereszteződései*, Ráció, Budapest, 2014, 278.

gazdag hagyománytudatának miért része a Petőfi-hagyomány is, hiszen utóbbi a nemzeti kollektív emlékezet legismertebb olyan pontja, ahol a költészet és a társadalmi szerepváltozás összekapcsolódott. Adná magát a felvetés, miszerint a Vajna-líra a szerző feltámasztása mellett érvel, mégpedig abban az értelemben, hogy a költő személye képes lehet hitelesíteni a versbe foglalt gondolatokat. Ergo mi van, ha a kortárs közéleti költészetet azért érezzük hatástalannak, mert irodalomértésünkben annyira kilúgoztuk a szöveg mögött álló személyt, hogy már nem várjuk el vagy nem a költészettől várjuk el az érvényes közöseteremtő beszédet? Annyi bizonyos, hogy az *Őrgrófnak* van ilyen olvasási lehetősége, viszont ez is csak egy opció, hiszen a versbeszélővel való azonosulás lehetőségének problémája összetett módon jelenik meg a kötetben. Az első ciklus a közéleti költészet azon hagyományát idézi meg, amelyben a történelmi példa válik azonosulási lehetőséggé.

Például a *kora reggel a generális-kaszálón* Petőfi *Vérmező* című szövegének parafrázisa-ként olvasható. Az 1848 augusztusára datált vers korabeli olvasata nyilvánvalóan a Martinovics-féle forradalmat kívánta aktualizálni. A Petőfi-műben Martinovics a zsarnok uralkodó ellen lázadó, a nemzeti szabadságvágyat megalapozó személyként jelenik meg. Ráadásul mintha a szöveg kívánna a szabadságharcosok emlékhelyéül szolgálni, ugyanis Martinovicsék holttestét majd csak 1914-ben találják meg, így szellemük és szellemiségük a vers szerint a Vérmezőn maradt, amire a hely elnevezése is emlékeztet (hiszen a nyakazásokat követően nevezték át a helyet Generális-kaszálóról Vérmezőre). Érdeemes megfigyelni, hogy a Petőfi-mű olyan groteszk képalkotási technikát használ, amely a lehullás mozgását, vagyis áttételesen a lefejezést imitálja, mintha a helyszínbe beleivódott volna Martinovicsék kivégzése („Magas hegy tetején régi Buda vára, / Merőn állva néz a ballagó Dunára, / Talán azért néz, hogy leszédüljön végre, / És a mélybe essék, a víz fenekére”). A Vajna-vers ehhez képest a kivégzés reggelére megy vissza, amikor még nem nevezték át a helyet a történelmi esemény miatt. Rendkívül érdekes, hogy képalkotási technikájában ugyanúgy megidéződnek a lefejezés előkészületei a két részre osztott szöveg első felében, csak nem lezuhanásként, hanem lehajlásként („mert ki hajol le a nárciszért, / ha éppen szirmaikat hullatják fölé // a megkéssett alkony fái? nem tudom”). E mondat jól példázza a vajnai versmondat sűrűségét, mert az előző versmondattal összehasonlítva („te sem érted / már meg jobban a világot”) olyan költői kérdésként hat, aminek éppen megválaszolatlanságában rejlik a lényege, vagyis, ha szó szerint értjük e sorokat, akkor erre az idilli képre és a nárciszért való lehajlás cselekedetére nincs magyarázat. Ám ha észrevesszük, hogy a cím szerint a vers egy reggeli életképet mutat be, úgy a „megkéssett alkony” kifejezés besötétítheti ezt az idillt, hiszen nem hagyja érvényesülni a hajnalt mint toposzt a újjászületés értelmében. Amennyiben elfogadjuk, hogy a reggeli természet toposza a szövegben nem aktivizálódik, sőt a reggel ellentétes módon épp a halál közelségét sugallja, annyiban a feje hulló szirmok képéből akár a vészesen közeledő pengékre, a kivégzésre következtethetünk. A szövegben eddig titokban maradt a lírai én kiléte a több szám- és személyváltás miatt, azonban a költői kérdés utáni „nem tudom”, mintha Martinovics Ignácot helyezné a lírai én szerepébe. Ezáltal a Petőfi-hagyomány egy másik aspektusát, a szerepvers műfaját is az értelmezési keret részének kell tekintenünk. Ha szerepversként olvassuk a *kora reggel...-t*, akkor magyarázatot kaphatunk arra a kérdésre, miért úgy alakította át a Vajna-szöveg a *Vérmező* képalkotását, hogy a kivégzés előtt álló Martinovics benyomásait helyezze középpontba. Ide tartozik az is, hogy a szöveg korábban elemzett metaforája nem kívülről teszi láthatóvá a fej lehullását, hanem az áldozat szempontjából, pontosabban a virágért való lehajlás képében a kivégzőkor történő lehajlás megszépített jelenetére ismerhetünk rá. Valószínűnek látom, hogy még a sorát-hajlások rendszere is a lehajlás poétikai megjelenítésében játszik szerepet, ami épp az első rész végén tör meg, ugyanis itt található a vers egyetlen egysoros mondata: „isten létezik, és most elfordítja a fejét.” Ez a mondat később megjelenik a hóhér szemszögéből is, a második rész végén, így: „isten létezik, / épp most fordítja el a fejét.” A két egység záró-

mondatai az eltérő sortörésnek és igekötő-használatnak, valamint az „épp” betoldásának köszönhetően egyértelműen az egység és a széthullás értelmében mutatkoznak meg. Vagyis míg Martinovics szólama az Istennel való összenézésként, találkozásként értelmezhető, addig a hóhér-perspektíva a nyakazás pillanatában több részre való test látványaként és az Isten-ember kapcsolat megrendülésének eszmétörténeti (értsd: a felvilágosodásban megképződő deista vagy ateista irányzatok) kulcspontjaként érthető.

Azáltal, hogy a *kora reggel*... kiegészíti a hóhér tekintetével Martinovics kivégzésének kultikus eseményét, nem a megszokott módon nyúl a történelmi példaképeket megidéző és előállító szerepversek hagyományához. Kulcsár-Szabó Zoltán arra emlékeztet a költői szerepjátszás kapcsán, hogy a mai napig Horváth János Petőfi-monográfiája nyomán gondolkodik az irodalomtudomány a szerepvers fogalmáról.⁴ A szerepversek eszerint létrehozzák a lírai én és a szerep kettősségét, valamint feltételezik a kettő azonosíthatatlanságát és a lírai én háttérbe húzódását. Ennek eredményeképpen a szerepversek lényege az olvasó szereppel való azonosulásában áll, így hozva létre a szerepversekre jellemző közösségi élményt. Ám a Vajna-szöveg dupla szereplehetősége (áldozat és hóhér) kibővítve a Horváth János-i szerepvers-konceptióval (lírai én és szerep szétválásával) az azonosulási lehetőségek sokaságát hozza létre, így a nyelvi-történelmi alternatívaképzés és az individuum árnyaltságának tapasztalatában részesíti az olvasót a demagóg történelmi narratívába helyezés helyett. A *kora reggel*... című vers ezáltal egyszerre szabadítja fel a Martinovics-féle mártírkultuszt a Petőfi által is életre hívott sztereotípiái alól és lehetetlenné teszi a nemzeti közköltészet történelmi példaállítását.

A Petőfi-versekben példaértékűnek beállított francia forradalom⁵ és a Petőfi-életmű egyéb motívumai nemcsak az első ciklus több szövegében (*megérkezési gyakorlat; történelem; 1789; kora reggel*...; *kohéziós alap; mezőváros; verdikt; politika; nemzeti gyakorlatok; költészet*) mutatkoznak meg, hanem utóbbi a második ciklus szervezőelvévé is válik. Beszédese a *juhász számaron* cikluscím, hiszen az egyértelműen a *Megy a juhász számaron* című Petőfi-versre utal, ám azzal, hogy elhagyja az igei előtagot, a tehetetlenség és a cselekvésképtelenség hatását kelti.⁶ Horváth János „néprománcnak” nevezi a Petőfi-szöveget, mely egy tragikus helyzetet komikus módon mesél el; a juhásznak meghal a „babája”, aki elkeseredettségében leüti szamarát. Az olvasó azonban nem tudja komolyan venni, tragédiaként kezelni a sorsfordító életeseményt a lírai én szóhasználata és a vers abszurd képalkotási módja miatt, utóbbira példa lehet a nyitókép, melyben a juhász idétlenül lóg le állatáról. Az *Órgróf* második ciklusa több szempontból is párbeszédbe lép e verssel. Egyrészt a verscímek egy tragédia felépítését követik végig: *személyek; expozíció; konfliktus; késleltetés; tetőpont; feloldás*. Másrészt a valódi tragédia Vajnánál sem válik az olvasó számára átéltethetővé, viszont nála ezt nem a főhős humoros ábrázolásával éri el a versek. Míg Petőfi helyzetdalaira, néprománcra jellemző az antropomorfizáló nyelvezet, melyben a szubjektum élményvilágát mintegy tartalmazza a külvilág, addig a Vajna-ciklus antropomorfizációs eljárásai gyakran személytelenné teszik a szereplőket, környezetüket pedig a veszély, a fenyegetettség, az erőszak helyszínévé avatják. A *késleltetés* című szöveg öt részből áll, de csak a néhány visszatérő szövegelemből („közel hajol a repedéshez a falon. // egy pillanatra egészen közel hajol”) és a befejezésből („valaki a fűtetlen / reggeli napsütésben, kezében félédes / vörösborral a jövőnkre gondol”) sejthető, hogy a felkelés, kávéfőzés, liftezés és házból való kilé-

⁴ Kulcsár-Szabó Zoltán: „Én” és hang a líra peremvidékén. In: *Metapoétika. Nyelvszemlélet és önprezentáció a modern költészetben*, Kalligram, Budapest, 2007, 85–86.

⁵ A francia forradalom ráadásul nemcsak Martinovics számára bírt nagy jelentőséggel, hanem Milbacher Róbert kutatásai szerint a Petőfi-életműben is kulcsfontosságú. Vö. Milbacher Róbert: Dózsa György unokája. A Nemzeti dal közösségsszemléletéről, 2000, 2014/7–8, 70–81.

⁶ A *Megy a juhász számaron* című Petőfi-versre való rájátszás nem egyedülálló jelenség. Például a Vajna által szintén költői előképként emlegetett Kukorelly Endre *Mennyit hibázok, te úristen* kötetben is található egy parafrázis *A Petőfi Sándor effektív haszná* címmel.

pés eseményei egyetlen személyhez kötődnek. Viszont azáltal, hogy a lírai beszélő „valaki”-ként beszél a vers szereplőjéről, távolságtartást jelez, így az utolsó tagmondat többes száma („jövönkre gondol”) nem annyira a megtervezett és jobbá tehető, mint inkább egy kilátástalan jövő képét vetíti előre. Tehát a *késleltetés* (és a ciklus többi verse is) annyiban folytatója a helyzetdalok hagyományának, amennyiben a versbeszélő egyfajta elbeszélői távolságot képez a vers hőstől és ezt egy tragikus szituációba helyezi, ám annyiban átírja a helyzetdalok tradícióját, hogy a tragikus esemény helyett csak a tragédia fenyegetésével találkozhat az olvasó. E fenyegetettség pedig a már említett antropomorfizmusokban mutatkozik meg: „a kávéfőző ordítása / alatt megbújik egy visszafogott, / már-már erőtlen, de állandó sikítás”, „használt csészék feszülnek / egymásnak”, „megrezzen / egy felfeszegett postaláda”. A vajnai helyzetdalok azért kiváltképp izgalmasak, mert a be nem következett tragédia még esélyt adhatna a világ reformálására, azonban a versbeszélő-szereplő távolsága áthidalhatatlannak mutatkozik, így a helyzetdal nem tud az önfeledt humor és a közösségvállalás, csak a kiszolgáltatottság megörökítőjévé válni.

A *juhász számaron* ciklus tematikailag közéleti és (pár)kapcsolati vershelyzeteket egyaránt teremt, így egyfajta átkötésként értelmezhető az első és a harmadik ciklus között. A harmadik ciklus mind szerelmi tematikájával, mind címével az első kötetre (*Oda*) utal vissza. Az *óda* mondható egyszerre a legviccesebb és a legkevésbé sikerült egységnek, mert a szerelmi költészet paródiája és a változatos formai kísérletezés esik benne egybe, ami nem mindig kínál fel távlatos olvasási lehetőségeket. Például a *szerelmi gyakorlatok* című vers három fázis (szerelem; megszokottá vált együttlét; elválás) kliséit örökíti meg, a részeket pedig a balra, középre és jobbra igazított szövegrendezéssel választja el, s ennek felismerése után nem feltétlenül nyújt további izgalmat a mű. Ám mintha a ciklusban markánsan jelen lévő formanyelvbe és a vallomásos megszólalásmódba vetett bizalmatlanság is egy Petőfi-vers által hangoztatott szerephez való hozzáférhetetlenséget nyilvánítana ki („Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem.”).

Ha összesítjük a ciklusok által felkínált szerepeket, akkor abból egy olyan ív rajzolódik ki, amely a történeti távlatban lévő személyekről az önmagába forduló, semmiféle szerep-, azonosulási lehetőséget fel nem kínáló szövegek felé halad. Szemléletes példája ennek a kötet címét adó figura, az őrgrof felbukkanása, aki az első ciklusnak még a központi alakja, míg az utolsó egységben már nem is szerepel. Mintha a jelenhez való közeledés a közösségvállaló versbeszélői attitűd eltűnésével, a közéleti líra válságának bekövetkeztével járna együtt, mely közeledésre a linearitást megtörő belső ciklus vissza-visszatérően figyelmeztet.

Vajna Ádám második kötete a kortárs közéleti költészet egyik leginnovatívabb és legkomplexebb teljesítménye. A könyv összetettségében mindenképpen előrelépésnek mondható az *Ódához* képest, ami nagyrészt a kidolgozott ciklusstruktúrájának köszönhető, igaz, a versek helyenként – mindenekelőtt az *óda* ciklusban – még mindig ötletszerűnek mutatkoznak. Az *Őrgrof* (akárcsak az első kötet) nagyon gazdag hagyománytudattal dolgozik, mely mások mellett Petőfi Sándor, Szócs Géza, Szálinger Balázs, Kukorelly Endre lírájához, továbbá a kortárs norvég költészetéhez egyaránt kapcsolódik. Kritikámban vállaltan csupán egy kontextust tárgyaltam a felsoroltak közül, mert szerettem volna arra rámutatni, hogy e verseskötet komplexitása nemcsak a hagyománytudat sokszínűségében, hanem az egyes költészeti tradíciókkal való szokatlanul intenzív párbeszédképességben is rejlik. Vajna szövegei arra a paradox helyzetre hívják fel a figyelmet a Petőfi-hagyománnyal való dialóguson keresztül, hogy a romantika politikai költészete nem kínál fel komolyan vehető és folytatható beszédmodot a kortárs líra számára, miközben a közéleti költészet annyira a Petőfi-kultuszra épült, hogy ellehetetlenül az azon való továbblépés lehetősége.